

გიორგი ჟუჟუნაშვილი

ყარსის ხელშეკრულების სამართლებრივ-პოლიტიკური ასპექტების განხილვა თანადროულ ქართულ პრესაში*

ჩვენი მოხსენება გვინდა დავიწყოთ ამონარიდით 1992 წლის 30 ივლისს საქართველოს რესპუბლიკასა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის გაფორმებული „მეგობრობის, თანამშრომლობისა და კეთილმეზობლური ურთიერთობების“ შესახებ ხელშეკრულებიდან. ამ დოკუმენტის პრეამბულაში მითითებულია, რომ მხარეები „დაიცავენ მათ შორის დადებულ ხელშეკრულებებს და შეთანხმებებს დაწყებული 1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის შეთანხმებით.

მხარეები იხელმძღვანელებენ იმით, რომ ამ შეთანხმებით საბოლოოდ დადგინდა საზღვარი ორ სახელმწიფოს შორის.

მხარეები აღნიშნული შეთანხმების დებულებებს დაიცავენ თავიანთი კანონმდებლობის, არსებული პრაქტიკის და მათი საერთაშორისო ვალდებულებების გათვალისწინებით“.¹

ამ ხელშეკრულებით ორივე ქვეყანა აღიარებს: ერთმანეთის სუვერენიტეტს, დამოუკიდებლობას, ტერიტორიულ მთლიანობას, საზღვრების ურღვევობას, ერთმანეთის საშინაო საქმეებში ჩაურევლობას.

ამ დოკუმენტით საქართველოს ისტორიის ერთი, ძალზე დრამატული, ტრაგიზმით აღსავსე საინტერესო მომენტი გაცოცხლდა.

ყარსის ხელშეკრულებისადმი დამოკიდებულება ქართულ საზოგადოებაში დღიდან მისი გაფორმებისა დღემდე არაერთგვაროვანია. ჩვენ შევეცდებით ქართული პრესის ფურცლებზე გამოტანილი ნააზრევის განხილვის საფუძველზე ვაჩვენოთ, თუ რა ადგილი და როლი ეკისრებოდა და აკისრია ამ

* მოხსენება წაკითხულია ყარსის კავკასიის უნივერსიტეტის საერთაშორისო კონფერენციაზე, რომელიც მიემდგნა ყარსის ხელშეკრულების 90 წლისთავს. ყარსი. 2011 წლის 13-15 ოქტომბერი.

¹ საქართველოს რესპუბლიკა. 1992. 4 აგვისტო.

აქტს საქართველოსათვის. მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ისტებლიშმენტის ერთი ნაწილი აცხადებს, ვითომ ეს ხელშეკრულება მხოლოდ ისტორიული ფაქტია და მეტი ფუნქცია მას არ აკისრია, როგორც ჩანს, ამას ასე არ აღიქვამს ქართული საზოგადოება და დღევანდელი მდგომარეობიდან გამომდინარე ხშირად ამახვილებს ყურადღებას ამ ხელშეკრულებაზე.

მოხსენებაში ყურადღებას გაგამახვილებთ რამდენიმე საკითხზე:

1. მოკლედ მიმოვიხილავთ ყარსის ხელშეკრულების დადების მომენტი-სათვის საქართველოში და ზოგადად კავკასიის რეგიონში შექმნილ იმ ვითარებას, რამაც გამოიწვია ამ შეთანხმების დადება;
2. განვიხილავთ თანადროულ ქართულ (ძირითადად) და ზოგადად ჩვენ-ში გამოშვალ სამთავრობო თუ არასამთავრობო პრესაში არსებულ დამოკიდებულებას.

1.

ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით ამიერკავკასიაში (საქართველოშიც) დაიწყო არეულობა, რის შედეგადაც შეიქმნა ტერიტორიული, შინაპოლიტიკური, ეთნიკური და იდეოლოგიური ხასიათის პრობლემები, რასაც განსაკუთრებით ართულებდა დაინტერესებული ქვეყნების (გერმანია, ანტანტის ქვეყნები) საგარეო-პოლიტიკური თუ სამხედრო ჩარევა. ყოველივე ეს განსაკუთრებულ გავლენას ახდენდა ამ რეგიონში მოქმედი მხარეების პოლიტიკაზე. შემდეგ განსაკუთრებით ეხება ჯერ კიდევ ოსმალეთსა და უკვე საბჭოთა რუსეთს.

მუდროსის ზავით (1918 წლის 30 ოქტომბერი) ოსმალეთის მთავრობის გეგმები ჩაიშალა. კავკასიის რეგიონში რუსეთიც (სამოქალაქო ომით დაუძლურებული²) და ოსმალეთიც (გამარჯვებულ მხარეებს შორის დანაწილებული) თამაშგარე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. მაგრამ, სახასიათოა, რომ სწორედ ამ გაჭირვებამ უბიძგა ორივე მხარეს, საუკუნოვან მტრებს, შეთანხმებულიყვნენ შეთანხმებაზე. ანტანტის სახელმწიფოთა ჩანაფიქრმა, ამიერკავკასია ექციათ ორ ქვეყანას შორის დამაშორიშორებელ ბარიერად, პირუკუ შედეგი გამოიღო – ამიერკავკასია რუსეთ-თურქეთის დამაკავშირებელ რგოლად მოგვევლინა. სულთნის ხელისუფლების უსუსურობამ (მუდროსის ზავი, სევრის შეთანხმება (1920 წლის 10 აგვისტო) და სხვა) საშუალება მისცა

² თუმცა ხელი ბოლომდე არ აუღიათ – ბოლშევიკებისათვის ურთულეს 1918 წელს ლენინი იძლევა ბრძანებას, გამონახონ ყველა შესაძლებლობა ბაქოს კომუნის დასახმარებლად (დაწვრ.: Аралов С. И. Ленин вел нас к победе. Воспоминания. М. 1989).

მუსტაფა ქემალ-ფაშამ, თავისი მომხრეები გაემხნეებინა, მაგრამ საჭირო იყო მნიშვნელოვანი საგარეო-პოლიტიკური ბიძგი. ამ დროს რუსეთის ფედერაცია იბრძვის „მსოფლიო პროლეტარიატის“ საკეთილდღეოდ, თანაც საშუალება ეძლევა დაიკაყოფილოს გეოპოლიტიკური ამბიციებიც და დიდი ზიანიც მი-
აყენოს მოწინააღმდეგეს ანტანტის სახით. 1920 წლის 26 აპრილს რსფსრ-ს მთავრობის მისამართით მუსტაფა ქემალ-ფაშას მიერ გადასროლილი „სუსტი თესლი მსუყე ნიადაგში“ მოხვდა და სწრაფად დაიწყო განვითარება. ინგლი-
სელთა დომინირება შეირყა.

შემდგომ მოვლენები ამგვარად განვითარდა:

26 აპრილის წერილის პასუხად გიორგი ჩიჩერინი წერდა (1920 წლის 3 ივნისი, წერილი № 111551): „ჩვენ ვიღებთ ვალდებულებას მთელი ჩვენი შრომა და სამხედრო ოპერაციები ვაწარმოოთ რუსეთის ბოლშევიკებთან ერ-
თად, რომლის მიზანია ბრძოლა იმპერიალისტურ მთავრობებთან და ყველა ჩაგრულის გათავისუფლება“.³

უკვე 1920 წლის 2 ივლისს რსფსრ-ს სრულუფლებიან წარმომადგენ-
ლად ანკარაში დაინიშნა შალვა ელიავა.

ყველაფერი მზად იყო მოლაპარაკებებისათვის.

1920 წლის 8 ივლისს სტალინმა ორჯონიკიძეს ღონის როსტოვში უდებუა: „ჩემი აზრით, არ შეიძლება მხარეებს შორის გამუდმებით ლავირება, ერთ-ერთის მხარე უნდა დავიჭიროთ, ამ შემთხვევაში ეს არის აზერბაიჯანი თურქეთთან ერთად. ლენინს ვესაუბრე, იგი წინააღმდეგი არ არის. სტალინი“.⁴

19 ივლისს მოსკოვს ეწვია ბექირ სემი ბეის დელეგაცია. 24 აგვისტოს შეთანხმების წინასწარ ტექსტს მოეწერა ხელი. საუბარი შეეხებოდა კავკასი-
ის კორიდორის (აზერბაიჯანი, სომხეთი) გამოყენებას „დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის“ მებრძოლი თურქული არმიისათვის იარაღისა და სხვა საშუალებების მოსაწოდებლად. ამის საფასურად მუსტაფა ქემალ-ფაშას მთავრობა მიდიოდა მნიშვნელოვან დათმობებზე.

მოლაპარაკებები გაგრძელდა 1921 წლის დასაწყისში, მას შემდეგ, რაც მოგვარდა სომხეთის გასაბჭოების პრობლემა. ჯერი მიდგა საქართველოზე. საბ-
რძოლო მოქმედების წარმოებას ხელი არ შეუშლია რუსეთ-თურქეთის მოლა-

³ <http://www.kas-kalkan.com/content/index/232>.

⁴ *Арутюнов А. А.* Досье Ленина без ретуши. Документы. Факты. Свидетельства. Пр. 1808. РЦХИДНИ. Ф. 558. Оп. 1. Д. 4018. როგორც ჩანს, სწორედ სტალინის, იმ დროს ეროვნებათა სახალხო კომისრის პოზიციამ გაიმარჯვა ჩინერინ-კარახანის პოზი-
ციაზე და გადაწყვეტილებაც ამის მიხედვით იქნა მიღებული.

პარაკებისათვის. უფრო პირიქით: როგორც ალექსანდრე მანველიშვილი შე-
ნიშნავს, ისინი მოქმედებდნენ აბსოლუტურ უნისონში. სხვათა შორის, ამ მკვლევ-
რის გარდა, ბათუმისათვის ბრძოლას ამ კუთხით არავინ არ განიხილავს.⁵

ერთი სიტყვით, მოლაპარაკებები მოსკოვში განახლდა 1921 წლის 26
თებერვალს, ხოლო უკვე 16 მარტს ხელი მოეწერა მოსკოვის შეთანხმებას.
თუმცა აპრილში შეიქმნა გარკვეული წინააღმდეგობები: ალექსანდროპოლის
თურქეთ-სომხეთის შეთანხმების გარკვეული საკითხები, ასევე ლონდონის
კონფერენციაზე თურქების მიერ დასავლეთთან მიღწეული შეთანხმებები, ყარ-
სის ოლქში მცხოვრები მოლოკების, და სხვა. ამ და სხვა მიზეზების გამო
(როგორც ჩანს, თურქეთი არ კმაყოფილდება მხოლოდ რუსული გარანტიე-
ბით) საჭირო შეიქმნა მოსკოვის ხელშეკრულების გადახედვა. საბჭოთა მთავ-
რობა, რომელიც მანამდე პირობას დებდა, რომ ამიერკავკასიის ქვეყნები (უკვე
საბჭოთა რესპუბლიკები) შეასრულებდნენ საჭირო შეთანხმებას, იძულებუ-
ლია, სისრულეში მოიყვანოს პირობა და 1921 წლის 13 ოქტომბერს რუსე-
თის წარმომადგენლის პატრონაჟით თურქეთთან შეთანხმებას ხელს აწერენ
სამივე კავკასიური რესპუბლიკის წარმომადგენლები.⁶

მაგრამ საქმე ამით არ დასრულებულა: თურქეთის მხარე ასევე ითხოვ-
და, რომ ხელშეკრულება გაფორმებულიყო ცალ-ცალკე რესპუბლიკებთანაც,
რომ დამატებითი გარანტიები მიეღოთ, მაგრამ საბჭოთა მხარე კატეგორიული
წინააღმდეგი იყო. გარდა ამისა, თავად რესპუბლიკები იყვნენ უკმაყოფილონი
მიმდინარე პროცესებით. ყოველ შემთხვევაში საქართველოში ხელშეკრულების
გაფორმებიდან რატიფიკაციამდე (სარატიფიკაციო ნოტები მხარეებმა გაცვალეს
1921 წლის 11 სექტემბერს ერევანში) მიმდინარეობდა სერიოზული კამათი ამ
საკითხებზე, რამდენიმე საპროტესტო ნოტა გაიგზავნა მოსკოვში ერევნიდანაც.
ამას თან დაერთო ხანგრძლივი კამათი და შეხლა-შემოხლა ამიერკავკასიის
ფედერაციის შექმნასთან დაკავშირებით და სხვა. თუმცა საბოლოო ჯამში
ხელშეკრულება დაიდო. თურქეთის მხარისათვის ეს ორივე ხელშეკრულება
სასიცოცხლო მნიშვნელობისა აღმოჩნდა: ჯერ ერთი, რომ ახალგაზრდა რეს-
პუბლიკისთვის პირველი საერთაშორისო აქტებია, მეორეც ამ შეთანხმებით
ანტანტის ძალების წინააღმდეგ საბრძოლველად მუსტაფა ქემალ-ფაშამ რუსე-
თისაგან მიიღო 10 მლნ. ოქროს მანეთამდე ოდენობის დახმარება, ამას გარ-
და, უამრავი იარაღი, თოფის წამალი და იარაღის ქარხნების აღჭურვილობა.

⁵ *ალ. მანველიშვილი*. საქართველოს საზღვრები. პარიზი. 1938. გვ. 16-17.

⁶ მოსკოვისა და ყარსის შეთანხმებების ტექსტებს შორის არის მხოლოდ უმნიშე-
ნელო განსხვავება: მე-7, მე-8 და მე-18 მუხლები.

2.

საინტერესოა აღნიშნული მოვლენისადმი ქართული საზოგადოების დამოკიდებულება. გასაგებია, რომ ახლად გასაბჭოებულ საქართველოში უზურპატორი ხელისუფლებისადმი დამოკიდებულება, რბილად რომ ვთქვათ, არაერთგვაროვანი, უფრო კი, მტრული იყო და მის მიერ გატარებულ ღონისძიებებს საზოგადოება აშკარად მტრულად თუ არა, არაკეთილგანწყობილად მაინც შეხვდებოდა. მით უმეტეს, როდესაც საკითხი სახელმწიფოს ტერიტორიულ მოწყობას შეეხებოდა.

მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, როდესაც ვმსჯელობთ საზოგადოებრივ აზრზე, ძირითადად მხოლოდ მოგვიანო ჩანაწერებსა და პუბლიკაციებს უნდა დავეყრდნოთ, ქვეყნის პოლიტიკურ ძალთა უმეტესობა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ან ემიგრაციაში წავიდა, ან შეწყვეტა აშკარა საქმიანობა. ეს კარგად ჩანს ნებისმიერი ბიბლიოთეკის კატალოგზე თვალის გადავლებითაც: ქვეყანაში ერთბაშად, თითქოს ჯადოსნური ჯოხის აქნევით, გაქრა პოლიტიკურ პარტიათა თუ დამოუკიდებელი ბეჭდვითი ორგანოები. გამონაკლისია გაზეთები „სოციალისტ-ფედერალისტი“ და „ტრიბუნა“, სადაც იბეჭდება საკმაოდ კრიტიკული წერილები მიმდინარე მოვლენებთან დაკავშირებით. ბოლშევიკები ერთადერთ პოლიტიკურ პარტნიორს – მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტებს – რაღაც დროის განმავლობაში აძლევდნენ საკუთარი აზრის გამოხატვის საშუალებას.

სამაგიეროდ, ნელ-ნელა ძალას იკრებენ ბოლშევიკური ქართულ თუ რუსულენოვანი გაზეთები.

მოსკოვისა და ყარსის ხელშეკრულებათა შესახებ ქართული საზოგადოების დამოკიდებულების შეფასებისათვის სწორედ „სოციალისტ-ფედერალისტი“, „ტრიბუნა“, „კომუნისტი“ და «Правда Грузии» გამოვიყენეთ. პირველ ორში ასახულია ოპოზიციური შეხედულებები, ხოლო ოფიციალური პოზიცია დაფიქსირებულია ბოლო ორ გაზეთში.

ქართული საზოგადოების მიერ მოვლენათა ადეკვატურ აღქმაში რომ დავრწმუნდეთ,⁷ საკითხის განხილვას მოსკოვის შეთანხმების გაფორმების დროიდან, ანუ 1921 წლის 16 მარტიდან დავიწყებთ.

„სოციალისტ-ფედერალისტი“. 1921 წლის 16 მარტი.

მოყვანილია ნაწყვეტი გ. კლერის სტატიიდან (გაზ. Красный воин) –

⁷ დაწვრილებით იხ.: *მ. ვადაჭკორია*. ქართული პოლიტიკური აზრი საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების შესახებ. საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის საკითხები (XX საუკუნე). წ. I. თბ. 2003. გვ. 106-117.

„წითელი არმია მოვიდა რა საქართველოში, შექმნა ახალი დასაყრდენი პუნქტი... რომ გამაგრებულმა წაიწიოს წინ აღმოსავლეთის მშრომელი მასებისაკენ“.

„სოციალისტ-ფედერალისტი“. 1921 წლის 17 მარტი.

„ჩვენ გაზეთში უკვე აღნიშნული იყო, რომ საქართველო უნდა დარჩეს სრულიად დამოუკიდებელი და ქართველი ერი სუვერენული.

აქ გვინდა შევეხოთ საქართველოს ტერიტორიის საკითხს...

ჩვენი ახალი მთავრობა საქართველოსა და რუსეთს შორის 7 მაისს დადებულ ხელშეკრულებას უნდა დაეყრდნოს და ამ ფარგლებში ახლავე შემოხაზოს საბჭოთა საქართველოს ტერიტორია, დანარჩენი მიწა-წყლის შემოერთება კი მთავრობის მორიგი საკითხი იქნება.

ტერიტორიის საკითხის ასე მოგვარებით საბჭოთა მთავრობა თავის მიზანს შეასრულებს, ქართველი ხალხის ეროვნულ საჭიროებას დააკმაყოფილებს და თავის მდგომარეობასაც განამტკიცებს... ჩვენ ვფიქრობთ, რომ საქართველოს საბჭოთა მთავრობა არამც თუ დაიცავს საქართველოს თავის დღევანდელ საზღვრებში, არამედ შეეცდება დაუბრუნოს მას მისი განუყოფელი ნაწილები.“

გაზეთის იმავე ნომერში ვხვდებით თ. ლლონტის სტატიას „მენშევიკების რეზოლუცია“ – „რუსეთის ბრძოლის პირდაპირი მიზანი არის დიდ ბრიტანეთის მსოფლიო – ინდოეთი, სადაც უნდა მახვილი ჩაცეს ანტანტის ხელმძღვანელს მტკიცებულ ადგილას.“

„სოციალისტ-ფედერალისტი“. 1921 წლის 25 მარტი.

გამოქვეყნდა თ. ლლონტის სტატია „ქემალის სცენები“, სადაც ავტორი განიხილავს შექმნილ ვითარებას და დასძენს: „უკვე ათი მარტისათვის ანგორამ მოსკოვის თათბირის შემდეგ იურიდიულად აღიარა საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის სუვერენიტეტი, მესხეთი და სამაჰმადიანო საქართველო იცნო როგორც განუკვეთელი ნაწილი საქართველოს რესპუბლიკისა და ამის შემდეგაც ქემალის ჯარის ნაწილები არა თუ არ გადიან საქართველოს ტერიტორიიდან, პირიქით, ბრძოლას აწარმოებენ მაშინ, როცა ტერიტორიას იჭერს საქართველოს რევკომის ძალა...“

ვინ არის და რა არის ქემალი? ქემალის მთელი ძალა გაზრდილია მოსკოვის მფარველობით და ქემალი ჯერ კიდევ კარგად ხედავს, რომ ის ვერ შეძლებს მოსკოვის წინააღმდეგობას...“

შემდეგ კი ახალ ხელისუფლებას შეახსენებდა: „საქართველოს ტერი-

ტორია, მისი საზღვრები არის სიმბოლო საქართველოს სუვერენობისა, ეს არის კვანძი, საიდანაც იშლება მთელი სახეობა რესპუბლიკის შემოქმედებისა და ის, ვინც ამ კარდინალურ საკითხში იჩენს ნებისყოფის სისუსტეს, უაზრო მორჩილების გრძნობას, ის ვერასოდეს შექმნის ვერც სახელმწიფოს, ვერც მოიპყრის ქართველი ხალხის უანგარო სიყვარულს“.

„სოციალისტ-ფედერალისტი“. 1921 წლის 26 მარტი.

ამ ნომერში გამოიჩნევა პ. მ-ს (მირიანაშვილი) სტატია „მოსკოვის კონფერენცია და საქართველო“: „მოსკოვის კონფერენციას გულუხვობას ოსმალეთი დაუფასებს და თუ პირდაპირ ხელს არ შეუწყობს, ალბათ, არც შეუშლის, რათა აზიაში ფეხი მოიკიდოს საბჭოთა სისტემამ“.

იმავე ნომერში კვლევებით სადაო ტერიტორიების სოციალურ-ეკონომიკური პოტენციალისა და ჩვენი ქვეყნისათვის მნიშვნელობაზე მსჯელობას: „ართვინი მასაზრდოებელია აჭარა – ქობულეთისა, მისი ბუნებრივი სიმდიდრე საარაკოა, მისი სპილენძის მადნებს საქართველოს მშრომელი მასისათვის ისეთივე მნიშვნელობა აქვს, როგორც ბაქოს ნავთის აზერბაიჯანისათვის“.

ასეთი შეგონებითი ხასიათის წერილები ქვეყნის მოსახლეობის აზრის ჩამოყალიბებას ისახავდა მიზნად, რითაც შესაბამისი ნიადაგი მომზადდებოდა, რათა ყარსის კონფერენციაზე არ მომხდარიყო მოსკოვის 16 მარტის ხელშეკრულების უბრალოდ რატიფიკაცია. უფრო პირიქით, დაისვა მისი გადასინჯვისა და ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნების საკითხი.

ოპოზიციას ყარსის კონფერენციამ იმედები გაუცრუა, მაგრამ ბრძოლა მისი რატიფიცირების წინააღმდეგ ახალი სიმძაფრით გაჩაღდა.

„ტრიბუნა“. 1921 წლის 14 ოქტომბერი.

საინტერესოა ს. ხუნდაძის სტატია – „ყარსის კონფერენციის გამო“. იგი წერდა: ყარსის კონფერენციამ უნდა გადასინჯოს მოსკოვის ხელშეკრულება და ართვინ-არდაგანი დაუბრუნოს თავის პატრონს... ყარსის კონფერენციამ ადგილობრივ ძალთა განწყობილებისა და ინტერესთა გაგების მიხედვით უნდა მოახდინოს ისტორიული ცხოვრების მიერ შექმნილი უკუღმართობის ლიკვიდაცია და განამტკიცოს ამიერკავკასიის ერთა და ოსმალეთის შორის მშვიდობიანი ურთიერთობის შესაძლებლობა“.

„ტრიბუნა“. 1921 წლის 23 ოქტომბერი.

ს. ხუნდაძემ სტატიაში – „ყარსის ხელშეკრულება“ კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა კონფერენციის გადაწყვეტილება. „საქართველო იურიდიულად აღიარებულია საბჭოთა რუსეთის მიერ, როგორც დამოუკიდებელი რეს-

პუბლიკა... გარეშე ძალას, თუგინდ რუსეთს, არავითარი უფლება არ ჰქონდა
ოსმალეთისათვის გადაეცა ჩვენი მიწა-წყალი“.

„ჩვენ ვფიქრობთ, – წერდა იგი – რომ კონფერენციის მთავარი საქმიანობა ამ ხელშეკრულების (იგულისხმება მოსკოვის 16 მარტის ხელშეკრულება) გადასინჯვაში უნდა გამოხატულიყო და მისი უარყოფითი ოსმალეთთან სამართლიანი დამოკიდებულების საშუალება მოგვეცემოდა“.

განსაკუთრებით მწვავე კამათი გაიმართა 1922 წლის აპრილ-მაისში ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის (ცაკი-საბკოთა ხელისუფლების პერიოდში ცენტრალური საკანონმდებლო ორგანო) საგანგებო სესიაზე, სადაც უნდა გადაწყვეტილიყო ყარსის ხელშეკრულების რატიფიკაციის საკითხი. ბოლშევიკური ხელისუფლების მთავარ ბრალმდებლად კვლავ ს. ზუნდაძე მოგვევლინა.

ს. ზუნდაძემ ყარსის ხელშეკრულების ტექსტი დაწვრილებით გაარჩია და სესიის მონაწილეთ მისი ობიექტური შეფასება წარუდგინა: მართალია, იგი ოსმალეთთან ნორმალური მეზობლური ურთიერთობის დამყარებას აუცილებლობად მიიჩნევდა, მაგრამ მიზნის მისაღწევად ორივე მხრიდან გაწონასწორებულ კომპრომისზე წასვლას მოითხოვდა. აქედან გამომდინარე, სესიის მონაწილეებს შეახსენებდა, რომ „ყარსის ხელშეკრულებით გაღებული ტერიტორიული დანაკლისი დიდ ზიანს აყენებს საქართველოს პოლიტიკურად, ეკონომიკურად და სტრატეგიულად“ („ტრიბუნა“. 1922 წლის 22-23 აპრილი. საგანგებო სესიის სხდომის ოქმები იხ. „გაზეთი კომუნისტი“. 1922 წლის 16 მაისი - 1 ივნისი). ამ დებულების გასამაგრებლად მან სათანადო ფაქტები მოიშველია და იქვე დასძინა: „ამ ხელშეკრულებით მარტო ტერიტორიას კი არ ვკარგავთ, ამით ჩვენ ხელს ვუწყობთ ქართველი ერის დენაციონალიზაციას. ჩვენ ვერ დავთმობთ ვერც ერთ ნაწილს ჩვენი ტერიტორიისას, მით უფრო მაშინ, როდესაც ჩვენ ვკარგავთ სხეულის ერთ ნაწილსაც, რასაც ხელს შეუწყობთ ამ ხელშეკრულების მიღებით“. იქვე აღნიშნავდა, რომ რამდენადაც ყარსის ხელშეკრულება საქართველოს ინტერესებს ეწინააღმდეგება, თვითონ და მისი ფრაქცია (მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტები) ხელშეკრულების წარმოდგენილ ტექსტს ხელს არ მოაწერდნენ: „არც ობიექტური და არც რევოლუციის ინტერესები არ მოითხოვენ ასეთი ხელშეკრულების დადებას. ჩვენ ღროებით მაინც შევჩერდეთ, გენუის კონფერენციას მაინც მოვუცადოთ და არ მივცეთ დასტური ისეთ ხელშეკრულებას, რომელიც ყოველმხრივ საზიანოა ჩვენთვის“.

გაზეთი „ტრიბუნა“ ამ ხელშეკრულების წინააღმდეგ გაილაშქრებს უშუალოდ სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლის წინაც – 6 სექტემბერს გამოქვეყნებული ს. დევიანის სტატიით „მეზობლური ურთიერთობისათვის“. მასში დაგმობილია ყარსის ხელშეკრულება და მისი რატიფიკაცია საქართველოს ადგილობრივი ხელისუფლების პოლიტიკურ შეცდომადაა გამოცხადებული. ავტორი საქართველოს ბოლშევიკურ მთავრობას შეახსენებდა, რომ „თუ დიდ-ტანიან საბჭოთა რუსეთს უფლება აქვს იბრძოლოს თავისი ტერიტორიების დასაცავად და დიპლომატიური კონფლიქტები შექმნას ბესარაბიის, კორეისა და სხვებისათვის, პატარა საქართველოს იმ უფლებას ვერავინ წაართმევს, რომ თავისი გულწრფელი პროტესტი განაცხადოს მისთვის საზიანო ხელშეკრულებისათვის და მოითხოვოს ნორმალური პირობების დადგენა“.

ქართველი და რუსი ბოლშევიკებისათვის ეს წინადადება მიუღებელი იყო, რადგან ქართული ემიგრაციული მთავრობის მეცადინეობით, საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის საკითხის გენუის კონფერენციაზე დასმა იყო მოსალოდნელი. ყოველგვარი შემდგომი გართულების თავიდან ასაცილებლად ბოლშევიკები დაჩქარებულად მოქმედებდნენ – აუცილებელი იყო ყარსის ხელშეკრულების რატიფიკაცია.

ამ თვალსაზრისით გამორჩეულია ოფიციალური პრესაც, სადაც ხელისუფლება ყველანაირად ცდილობს ყარსის შეთანხმება ხალხთა მეგობრობისა და მხარეთა შორის განსაკუთრებული კეთილგანწყობის ნიმუშად წარმოადგინოს (სხვათა შორის, იმავეს ცდილობს თურქეთის მხარეც). ამიტომ ხელშეკრულების განმარტებებისას, ძირითადად, ლოზუნგებით შემოიფარგლებიან, კონკრეტული საკითხების გაშუქებას ერიდებიან. მხოლოდ ერთხელ, 1922 წლის მაისში შედგა საკითხის საგნობრივი განხილვა და ისიც იმის გამო, რომ ბოლშევიკებს მოუწიათ ცაკის საგანგებო სესიაზე ახსნა-განმარტებების მიცემა.

მოხსენება ხელშეკრულების შესახებ თურქეთში საბჭოთა რუსეთის პირველმა წარმომადგენელმა, იმ დროისთვის საქართველოსა და ამიერკავკასიის სამხედრო და საზღვაო საქმეთა კომისარმა, ამ ხელშეკრულების ერთ-ერთმა შემოქმედმა შ. ელიავამ გააკეთა. მან ყარსის ხელშეკრულება ამიერკავკასიის რესპუბლიკებსა და თურქეთს შორის ძმობის, მეგობრობისა და სოლიდარობის საფუძვლად მიიჩნია. მისი აზრით, იგი ხელს შეუწყობდა აღმოსავლეთს ქვეყნების ჩართვას რევოლუციაში, რითაც იგი დაუპირისპირდებოდა დასავლეთს. „ამისთვის, აღნიშნავდა იგი, ჩვენ ბევრი უნდა დავთმოთ. ამას მოითხოვს რევოლუციის უმაღლესი კანონი“ („კომუნისტი“. 1922 წლის 19 მაისი).

ს. ზუნდაძის მიერ სესიაზე წარმოთქმული სიტყვას ქართველმა ბოლშე-
ვიკებმა რეალური ვერაფერი დაუპირისპირეს. ყველასათვის ცხადი იყო, რომ
ეს იყო პროპაგანდისტური ნაბიჯი.

ის, რომ ბოლშევიკები აშკარად თამაშობდნენ, ასევე ნათლად ჩანს
ოფიციალური ცნობებიდან, რომლებიც ქვეყნდებოდა გაზეთებში კონფერენციის
მიმდინარეობისას ან მის შემდეგ.

მოვიყვანო რამდენიმე ამონარიდს.

«Правда Грузии». ტფ. 1921 წლის 16 ოქტომბერი.

ყარსის კონფერენციის ირგვლივ. ყარსის ოლქის გლეხთა მიტინგი

ყარსი, 9 ოქტომბერი. სოფელ რომანოვოში შედგა სექტანტ მოლოკან-
თა ხალხმრავალი მიტინგი, რომელსაც სრული შემადგენლობით დაესწრნენ
თურქეთთან შეთანხმების გასაფორმებლად ჩამოსული მისიები. შეკრებილებმა
თხოვნით მიმართეს რსფსრ-ს წარმომადგენელს ამხ. განეცკის გადასცეს მო-
კითხვა რუს ხალხს, რომელმაც მოახერხა კაპიტალის უღლის გადაგდება და
დაამყარა მშრომელი მუშებისა და გლეხობის ხელისუფლება, ასევე მოკითხვა
მოდძე თურქ ხალხს, რომელიც ებრძვის ანტანტას თავისი თავისუფლებისა
და დამოუკიდებლობისათვის.

«Правда Грузии». ტფ. 1921 წლის 18 ოქტომბერი. გვ. 1

ყარსის კონფერენციის ირგვლივ. ერევანში

ერევანი, 15 ოქტომბერი. ყარსის კონფერენციის დელეგატები, ამიერ-
კავკასიის რესპუბლიკებიდან — ამხ. მრავიანი და მაკინციანი (სომხეთისგან),
ბეიურთ შახტახტინსკი (აზერბაიჯანისგან), განეცკი (საბჭოთა რუსეთისგან)
ჩამოვიდნენ ერევანში. საქართველოს წარმომადგენელი ავადმყოფობის გამო
ყარსიდან პირდაპირ თბილისისკენ გაემართა.

დელეგატთა ჩამობრძანების დღეს პირველ საბჭოთა მეურნეობაში გაი-
მართა ბანკეტი, რომელსაც ესწრებოდნენ სახელმწიფო დაწესებულებებისა და
პარტიული ორგანიზაციების წარმომადგენლები.

15 ოქტომბერსვე, 17 საათზე, ყველა დაწესებულებაში შეწყდა მუშაო-
ბა, წითელარმიელებმა, მუშებმა და მოსამსახურებმა დროშებითა და ორკეს-
ტრის მუსიკის თანხლებით თავი მოიყარეს ამხ. შაუმიანის სახელობის მუშა-
თა კლუბის წინ. კლუბის აივნიდან შეკრებილებს მიმართეს ამხ. შახტახტინს-
კიმ, მრავიანმა და მაკინციანმა. გამომსვლელებმა ხაზი გაუსვეს, რომ დადებუ-
ლი შეთანხმება ორივე მხარისათვის ხელსაყრელი იქნებოდა და ღრმა კმაყო-
ფილების გრძნობით ხაზი გაუსვეს იმ გულწრფელ დამოკიდებულებას, რომ-

ლითაც იყვნენ განმსჭვალულნი მონაწილე მხარეები.

ორატორთა გამოსვლებს თან ახლდა შეკრებილი მრავალრიცხოვანი მასის მქუხარე აპლოდისმენტები.

«Правда Грузии». ტფ. 1921 წლის 26 ოქტომბერი.

ყარსის კონფერენციის ირგვლივ. სომხეთის მუშათა რეზოლუცია
ერევანი, 22 ოქტომბერი. მოვისმინეთ რა ყარსის კონფერენციაზე აზერბაიჯანის, სომხეთისა და რუსეთის მხარის წარმომადგენელთა ინფორმაცია ყარსში კავკასიურ რესპუბლიკებსა თურქეთს შორის ხელშეკრულების დადების შესახებ, ჩვენ, სომხეთის მუშები, გლეხები და წითელარმიელები მივესალმებით ამ რევოლუციურ ხელშეკრულებას, რომელიც ძმობის მჭიდრო კავშირით კრავს კავკასიისა და თურქეთის მუშათა და გლეხთა მასებს. მივესალმებით თურქეთის მშრომელთა რევოლუციურ ბრძოლას ანტანტის იმპერიალისტთა წინააღმდეგ; მათ შეუძლიათ ზურგიდან უსაფრთხოდ იგრძნონ თავი და დაე, იცოდნენ, რომ ჩვენ მათთან ვართ...

დაე, იცოდნენ, რომ მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლებას შეუძლია შეწყვიტოს საუკუნო მტრობა და დაპირისპირება ხალხებს შორის. გაუმარჯოს ძმურ შეთანხმებას! გაუმარჯოს აღმოსავლეთის ხალხების განმათავისუფლებელ ბრძოლას იმპერიალისტების წინააღმდეგ! გაუმარჯოს საბჭოთა რუსეთს – მსოფლიო რევოლუციის ციხე-სიმაგრეს!

«Правда Грузии». ტფ. 1921 წლის 27 ოქტომბერი.

კონსტანტინეპოლი. გაზეთ „ბარლიკის“ 14 ოქტომბრის ნომრის მეწინავე სტატიაში აღნიშნულია: „ყარსის კონფერენცია დასრულდა წარმატებით. ხელი მოეწერა შეთანხმებებს, რომელთაგან თითოეული მოსკოვის სამეგობრო შეთანხმების შვილობილია. ამ ხელშეკრულებებმა ფორმალურად დაიწყეს თურქეთსა და კავკასიელ ხალხებს შორის გულწრფელობისა და სიყვარულის ახალი ერა.“

ეჭვგარეშეა, რომ ამ ხელშეკრულებებით თურქეთსა და რუსეთს შორის დამყარებული სასიყვარულო კავშირები კიდევ უფრო გამყარდება და, შესაბამისად, მთელი აღმოსავლეთის სამყარო გადადგამს კიდევ ერთ ნაბიჯს წინ სიმშვიდის, თანხმობის, კეთილმეზობლობისა და ბედნიერებისაკენ“.

შემდეგ პუნქტობრივად განიხილება ხელშეკრულების ძირითადი დებულებები. პუბლიკაცია მთავრდება შემდეგი სიტყვებით:

„ერთი სიტყვით, ყარსის ხელშეკრულებათა ყველა პარაგრაფი უზრუნველყოფს მომავალში თურქეთსა და კავკასიის რესპუბლიკებს შორის საკ-

მაოდ ბედნიერ ურთიერთობებს. მთელი გულით ვუსურვებთ ჩვენ პატივცემულ მეზობლებს, მიაღწიონ პროგრესსა და ბედნიერებას თურქეთსა და რუსეთს შორის ყოფნით“.

დასასრულ, გვინდა კვლავ აღვნიშნოთ, მიუხედავად იმისა, რომ ყარსის ხელშეკრულება „მხოლოდ ისტორიის კუთვნილებაა“ და სხვა მნიშვნელობა დღესდღეობით არ ენიჭება, როგორც ჩანს, იგი მაინც დიდხანს დარჩება დავისა და კამათის საგნად, რადგან მისი გაფორმების პერიოდში, გარეგნული მოწესრიგებულობისა და თავისი დროისათვის პროგრესული დებულებების შემცველობისა,⁸ დარღვეული იყო მონაწილე მხარეთა სუვერენული უფლებები – კერძოდ, მეორე მხარეს მონაწილე სუბიექტები (აზერბაიჯანი, სომხეთი და საქართველო) ერთად აწერენ ხელს, მაშინ როცა მათი გაერთიანება ჯერ არ არსებობდა; ამასთან, გასაბჭოება, ძირითადად, ძალდატანებით მოხდა და, შესაბამისად, ხელისუფლებაც, რომელმაც გააფორმა ეს ხელშეკრულება, არალეგიტიმურია და სხვა.

აღნიშნული ხელშეკრულება 1921 წლიდან მოყოლებული არაერთხელ მოექცა ქართული საზოგადოების ყურადღების ქვეშ: მაგალითად, 1943 წლიდან საბჭოთა პრესაში და ანტიკომუნისტური კოალიციის ოფიციალურ შეხვედრებზე ყარსში მიმდინარე პროცესების ერთ-ერთმა არქიტექტორმა ი. სტალინმა დააყენა ამ ხელშეკრულების გამო თურქეთის პასუხისმგებლობის საკითხი; ყარსის ხელშეკრულება აქტუალური გახდა 1992 წლის შეთანხმების გაფორმებისას, 1999 და 2004 წლებში აჭარის ავტონომიურობის სტატუსზე აქტიური მსჯელობისას და კიდევ ერთხელ წამოიწია 2008 წლის აგვისტოს ომის მიმდინარეობისას, როდესაც ცნობილი გახდა თურქეთის პრემიერის მოსკოვში ვიზიტის თაობაზე. პოზიცია ყველა შემთხვევაში ზოგადი ფრაზებით შემოიფარგლება, ოპოზიცია კი კვლავ ტერიტორიული პრეტენზიებით გამოდის.

ერთი სიტყვით, ამ ხელშეკრულების ირგვლივ დავა-კამათი კიდევ დიდხანს გაგრძელდება. ყველა მხარეს აქვს თავისი სიმართლის დამადასტურებელი არგუმენტები. მხოლოდ ეს სჯა-ბაასი სასურველია არ გაცდეს სამეცნიერო ფარგლებს და, როგორც ერთ-ერთ თურქულ გაზეთში წერდნენ, შევინარჩუნოთ აღებული კურსი კეთილმეზობლობისა და მეგობრობისა.

⁸ ლ. ალექსიძე, მ. სვანიძე, ნ. კობახიძე. თურქეთი შეიცვალა ჩვენთვის, საქართველოსთვის, მოგვაპყრო ახალი სახე, და ამას დღეს ვიგებთ. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1992 წლის 6 აგვისტო. გვ. 3; ლ. ალექსიძე, დ. კობახიძე. ყარსის ხელშეკრულება (საერთაშორისო სამართლებრივი ანალიზი). ქართული დიპლომატია. წელიწადური. 1. თბ. 1994. გვ. 238-251.